

RAZGLEDI

GORSKA OBMOČJA FURLANIJE – JULIJSKE KRAJINE MED SOCIALNO IN GOSPODARSKO IZKLJUČENOSTJO TER NOVIMI POSELITVENIMI MODELI. ALI GRE ZA INVERZIJO TRENDA?

AVTORJI

dr. Erika Džajić Uršič

Rudolfovo – Znanstveno in tehnološko središče Novo mesto, Podbreznik 15, SI – 8000 Novo mesto, Slovenija; Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu, Ljubljanska cesta 31a, SI – 8000 Novo mesto, Slovenija in Fakulteta za uporabne družbene študije Nova Gorica, Gregorčičeva ulica 19, SI – 5000 Nova Gorica, Slovenija
erika.ursic@fuds.si, <https://orcid.org/0000-0003-4001-7002>

dr. Peter Čede

Universität Graz/Univerza v Gradcu, Institut für Geographie und Raumforschung/Inštitut za geografijo in prostorske raziskave, Heinrichstraße 36, A – 8010 Graz/Gradec, Avstrija
peter.cede@uni-graz.at

dr. Ernst Steinicke

Universität Innsbruck/Univerza v Innsbrucku, Institut für Geographie/Inštitut za geografijo, Innrain 52f, A – 6020 Innsbruck, Avstrija
ernst.steinicke@uibk.ac.at, <https://orcid.org/0000-0003-0418-433X>

dr. Igor Jelen

Università di Trieste/Univerza v Trstu, Piazzale Europa, 1, I – 34127 Trieste/Trst, Italija
igor.jelen@dispes.units.it, <https://orcid.org/0000-0003-1964-9232>

DOI: <https://doi.org/10.3986/GV95104>

UDK: 911.3:314.15-026.48(450.36)

COBISS: 1.01

IZVLEČEK

Gorska območja Furlanije - Julijske krajine med socialno in gospodarsko izključenostjo ter novimi poselitvenimi modeli. Ali gre za inverzijo trenda?

Namen članka je pokazati, da novi migracijski pojavi izboljšujejo videz in družbenoekonomski položaj v gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine. Na tem območju so vasi skoraj pol stoletja (od 50. let 20. stoletja) trpele zaradi dolgotrajnega upadanja prebivalstva, pešanja gospodarske dejavnosti, slabšanja infrastrukture, upadanja storitev in socialne izolacije. Zapuščene vasi so poimenovane tudi »vasi duhov«. Trenutno se trend obrača, o čemer priča pričujoča raziskava, ki temelji na preučitvi trenutnega stanja, analizi uradnih statističnih podatkov ter primarnih podatkih na podlagi intervjujev. Rezultati kažejo, da priseljenci prinašajo inovacije tako v kmetijstvu in turizmu kot tudi na umetniškem in kulturnem področju ter igrajo ključno vlogo pri prenovi obstoječih objektov, ponovni uporabi zemljišč in vzpostavljanju ustvarjalne dinamike. Njihove dejavnosti vse bolj omogočajo regeneracijo in vzdrževanje alpskih kulturnih pokrajin, posledično pa nastajajo nove družbene in agrarne strukture z novimi načini kmetovanja. Proces regeneracije lahko služi kot primer dobre prakse za druga delno zapuščena naselja v gorskih območjih.

KLJUČNE BESEDE

migracije, gorska območja, revitalizacija, vasi duhov, selitev zaradi kakovosti življenja, socialna in gospodarska izključenost, Furlanija - Julijska krajina, Italija

ABSTRACT

The mountainous areas of Friuli-Venezia Giulia between social and economic exclusion and new settlement models. Is it a trend inversion?

This article aims to demonstrate that migration phenomena improve the appearance and socio-economic position in the Friuli-Venezia Giulia mountain areas. In this area, mountain villages have been suffering from a long-term decline in population, economic activity, deteriorating infrastructure, decreasing services, and social isolation for almost half a century (since the 1950s). These depopulated villages are also referred to as »ghost villages«. However, the trend is now reversing, as evidenced by this research. The study is based on an analysis of the current situation, official statistical data, and primary data from interviews conducted in the area. The results show that newcomers bring innovations in agriculture, tourism, arts, and culture and play a key role in renovating existing structures, reusing land, and establishing a creative dynamic. Their activities increasingly enable the regeneration and maintenance of alpine cultural landscapes, resulting in the emergence of new social and agricultural structures with novel farming practices. The processes of regeneration may serve as a good practice example for other partially abandoned settlements in mountain areas.

KEY WORDS

migration, mountains, revitalization planning, ghost villages, amenity migration, social and economic exclusion, Friuli-Venezia Giulia, Italy

Uredništvo je prispevek prejelo 19. oktobra 2022.

1 Uvod

V gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine (v nadaljevanju FJK) so se nedavno pojavili migracijski pojavi, ki so vplivali na videz, družbenoekonomski položaj in regeneracijo teh odročnih regij.

Članek predstavlja nadaljevanje raziskave iz leta 2018, ki se je osredotočala na dolino Aupe in občino Možac (Jelen s sodelavci 2022). Pri oblikovanju raziskave smo se zavedali, da so različne faze raziskave morda pogojene z nedavnimi dogodki in dinamikami zaradi pandemije covid-19. Ti so nedvomno vplivali na mobilnost prebivalstva.

Cilj pričujoče raziskave je bil preučiti vpliv »novih« migracijskih pojavov na odročna gorska območja v FJK in ali so ti pojavi prispevali k izboljšanju njihovega videza in družbenoekonomskega položaja ter s tem spodbudili regeneracijo teh območij.

Postavili smo si raziskovalno vprašanje: kako so migracijski pojavi v gorskih območjih FJK vplivali na videz in družbenoekonomski položaj ter povzročili inverzijo trenda? Zbrani podatki, vključno z uradnimi statističnimi podatki in terenskim delom so nam omogočili vpogled v vpliv migracijskih pojavov na kmetijstvo, turizem, umetnost, kulturo, prenavo in ponovno uporabo zapuščenih odročnih alpskih naselij ter preoblikovanje družbenih in agrarnih struktur teh območij. Osredotočili smo se na dejstva, kako priseljenci vplivajo na gorsko okolje, kulturno (po)krajino in ustvarjalno dinamiko regije. Raziskava tako omogoča vpogled v procese regeneracije in razvoj gorskih območij FJK ter predstavlja temelj za nadaljnje preučevanje in oblikovanje strategij v podporo regeneraciji. Priseljenci namreč prinašajo svežino in nov pogled, preobrazbo in prepoznavanje vrednosti tega območja. S svojim prispevkom so postali gonilna sila za revitalizacijo, raznolikost in ustvarjalnost. Primer takšne vasi je kraj *Stavoli* v občini Možac (slika 1).

Preučevano območje sega od Furlanskih Dolomitov do Karnijskih in Julijskih Alp ter je reliefno razgibano. Sestavlja ga niz dolin, usmerjenih proti jugu, proti Furlanski nižini. Za te doline je značilen hiter prehod iz gorskega v sredozemsko podnebje (Bonetti 1960; Steinicke 1984; 1991).

Preučevano območje sovпада s porečjem zgornjega toka Tilmenta in Soče. Na zahodu meji na *Cadore*, gorski del Beneške Slovenije, na severu na Avstrijo ter na vzhodu na Slovenijo. Območje je zaznamovano z različnimi etno-jezikovnimi skupinami, vključno z nemško, slovensko in furlansko govorečimi manjšinami, kar predstavlja pomembno kulturno bogastvo. Gre za območje, ki se sooča z interakcijami, značilnimi za čezmejna območja (mednarodni odnosi, jezikovne razlike in razlike v primerjavi z razvojem območij »onkraj meje«). Na splošno je meja lahko priložnost ali slabost, odvisno od obdobja (Warmuth s sodelavci 2016).

ERANST STEINICKE, 2022

Slika 1: Stavoli – »vas duhov« v občini Možac.

Za gorska območja FJK je značilna šibka demografska in gospodarska podoba, katere začetki segajo vsaj v leto 1921. Od sredine 19. stoletja pa do začetka 20. stoletja so negativni ekonomski, demografski in kulturni kazalniki najbolj vidni. Od leta 1951 do 2020 (66.102 prebivalcev) se je denimo prebivalstvo gorskih območij FJK prepolovilo, pri tem se je na primer na območju Železne doline zmanjšalo še bolj, za več kot 60 % – z 18.699 na 6992 prebivalcev (Jelen 2014). Ti podatki odražajo skrb vzbujajoč trend demografskega upada na gorskem območju, kar kaže tudi, da so bile gorske vasi v celoti zapuščene, s čimer se pojavlja fenomen »vasi duhov« (Letto s sodelavci 2022). Primer za gorska območja FJK z značilno šibko demografsko in gospodarsko podobo ter pojavom zapuščenih vasi duhov so vas *Bardo* v dolini Rezija ter vasi *Rutte* in *Dunja* v Kanalski dolini.

Ta dejstva lahko zasledimo tudi v literaturi (na primer Steinicke, Cirusuolo in Čede 2007; Čede in Steinicke 2007; Steinicke s sodelavci 2014; Beismann, Čede in Steinicke 2022). Opažata jih tudi regionalna in lokalna politika, preverljiva pa so tudi s popisi prebivalstva ter z različnimi podatki lokalnih skupnosti in opisi domačinov.

Tako regionalna kot tudi lokalna politika v FJK sta se na izzive gorskih območij odzvali s sprejetjem ukrepov, kot so subvencije ter programi za spodbujanje razvoja in oživitve zapuščenih vasi. To je preverljivo s spremljanjem uvedenih političnih programov in z opazovanjem konkretnih sprememb (v obliki obnove in oživitve zapuščenih vasi, razširjene infrastrukture ter kulturnih in umetniških dogodkov) (Beismann, Čede in Steinicke 2022; Jelen s sodelavci 2022). Hkrati so nevladne organizacije in lokalne skupnosti izvajale preprosta opazovanja pokrajine, ocene stanja ter popise prebivalstva, kar dodatno potrjuje obstoječe izzive in prispeva k celovitemu razumevanju negativnih ekonomskih in demografskih kazalnikov.

Preučevano območje prečkajo in povezujejo pomembne prometne osi, kar bi moralo prispevati k integraciji teh dolin v širšo mrežo gospodarskih deležnikov. Obenem območje razpolaga z zelo pomembnimi kulturnimi, naravnimi in gospodarskimi viri. Območje je bilo tudi večkrat podprto s pomembnimi ukrepi, ki jih je deželna politika pripravila in predlagala od sredine 19. do začetka 21. stoletja, ki pa so se končno izkazali za neučinkovite (Zumpano 2020). Te ukrepe lahko opredelimo kot različne vrste keynesianske politike (ukrepi v osnovne potrebe, v neposredne posege v gospodarstvo, namenjene za specifični sektor). Enako velja za družbene in strukturne ukrepe na deželni ali nacionalni ravni, ukrepe čezmejnega tipa, ukrepe, usmerjene v endogeni razvojni pristop, ukrepe tipa *top-down* ali *bottom-up* itd. Obenem so bile v zadnjem desetletju območju dodeljene različne olajšave na področju krožnega in/ali zelene gospodarstva. Kljub navedenemu pa se je od leta 1950 položaj gorskih območij FJK slabšal. To dejstvo je težko razložljivo tudi zato, ker stanje gorskih območij FJK ni bilo vedno takšno – pravzaprav so bile v preteklosti zanje značilne drugačne razmere.

Lahko trdimo, da je deželna politika skušala probleme reševati v geografsko-upravnem smislu. S tem naj bi odgovorila na razvojne težave gorskega okolja. V nasprotju z drugimi gorskimi območji, kot so *Belluno*, *Trento* in *Bocen*, ki so imela razvito mrežo urbanih vasi, ter *Cadore* in *Trentinsko – Zgornje Poadižje*, ki so igrala ključno vlogo pri podpori razvoja, gorska območja FJK niso uspela vzpostaviti urbane mreže na pokrajinski administrativni ravni. To pomeni, da so to vlogo prevzela mestna naselja s sosednjih območij FJK. Na preučevanem območju na primer *Tolmeč*, ki bi moral prevzeti glavno upravno vlogo, nikoli ni dosegel zadostne kritične mase, da bi lahko zastopal celotno preučevano gorsko območje.

Izpostaviti velja italijanski zakon za razvoj gorskih območij iz leta 1971 (*Gazzetta ... 1971*), ki je prinesel prva ter edina pravila za razvoj in organizacijo gorskih območij ter ustanovitev gorskih skupnosti v Italiji. Gorska skupnost (*Comunità Montana*) je bil voljen organ, katerega namen je bil upravljati prostorsko načrtovanje, za odpravo družbenih in ekonomskih neravnovesij. Kasneje je organ, po različnih prilagoditvah, zamenjala nova regionalna zakonodaja, ki je narekovala odpravo provinc na tem območju. Leta 2014 je bilo ustanovljeno Teritorialno medobčinsko združenje (*UTI – Unione Territoriale Intercomunale*) in končno nova »skupnost gorà«. Ta skupnost predstavlja šibkejšo obliko upravljanja gorskih območij, brez posebne vloge in prave moči.

1.1 Povezava med inovacijami, priseljevanjem in procesi oživljanja

Gospodarska tradicija območja se nadaljuje s kmetijsko-pastirskimi dejavnostmi, ki vključujejo kmetovanje in pašno živinorejo. Te dejavnosti so povezane s pridelavo kmetijskih pridelkov, kot so žita, zelenjava in sadje, ter z rejo živine, kot so ovce, koze, krave in konji. Sem sodijo tudi obdelava zemlje za pridelavo krme za živali, pašniki za živino in travniki. Kmetijsko-pastirske dejavnosti v gorskih območjih FJK temeljijo na rabi visokogorskih travnikov (in sezonske selitve živine v visokogorske predele) v kombinaciji z možnostmi, ki jih ponujajo gozdno gospodarstvo ter različne obrtne in proizvodne dejavnosti (gradbeništvo, tekstil, mehanika, proizvodnja papirja in lesna industrija). Kot primer lahko navedemo podatke za občino Možac, kjer smo v okviru obiskov našli:

- 6 primerov obrtniških dejavnosti, povezanih z obdelavo lesa (tesarstvo, mizarstvo, različna popravila, rezbarstvo in hobiji); pogosto so se ljudje ukvarjali tudi s pripravo zaloga lesa za kurjenje;
- 10 primerov gradbenih dejavnosti (izkopi, zidarska dela, barvanje, različna popravila);
- različna domača dela, mestoma povezana s kmetijskimi dejavnostmi (obdelava proizvodov živinoreje, vrtnarjenje in sadjarstvo, odstranjevanje plevela);
- 7 dejavnosti, povezanih z rejo drobnice, profesionalnega ali polprofesionalnega tipa;
- 1 dejavnost, povezana z rejo konj, oslov in mul, vendar nekoliko izven obravnavanega območja (pobočje gore *Monticello*);
- različne druge dejavnosti, povezane z nego živali, popravili, košnjo, vzdrževanjem, nabiranjem in predelavo divjih zelišč in sadežev;
- 1 primer destilacije sadnih žganj;
- različne dejavnosti, kot so popravila kmetijskih orodij in strojev ali civilne rabe (avtomobili), ne v profesionalnem smislu.

Številne lokalne dejavnosti segajo v sam začetek industrijske revolucije in v obdobje Beneške republike (ki je tem območjem vladala do konca 18. stoletja) (Garcia 1977). Gorsko okolje nudi veliko virov za tradicionalno proizvodnjo (energija, mineralni viri, les), njen razvoj pa je omogočila relativna svoboda prebivalcev tega območja (na primer v smislu tržnih in podjetniških pobud). V primerjavi z ravninskimi območji, za katera so bila stoletja značilna velika fevdalna posestva pod vodstvom podeželske aristokracije, so gorske dejavnosti ustvarile družbenogospodarski model z malimi podeželskimi skupnostmi in lastniki. Naj omenimo, da so gorska območja FJK glede razvoja in družbenogospodarskega modela v nekaterih pogledih bolj razvita od ravninskih območij, na primer z vidika proizvodne tradicije, podeželske skupnosti, malih lastnikov ter naravne dediščine, kjer velja večja avtonomija in podjetniška/turistična pobuda.

Tu so ljudje imeli možnost dostopati do življenjskih virov, obenem pa so bili oddaljeni od različnih organizacij, ki so v FJK tradicionalno predstavljale središča oblasti (gradovi, vile beneških aristokratov, samostani).

Razgiban relief območja in odmaknjenost sta že od nekdaj pomenila določeno težavo pri organizaciji povezav ter razvoju različnih obrti in proizvodnje, a hkrati tudi možnost ohranjanja neodvisnosti na določenih področjih. V primerjavi z načinom življenja v nižinah, kjer je bilo prebivalstvo pogosto prisiljeno živeti v pogojih podrejenosti, je bila tu možnost selitve priložnost, pogosto tudi nujnost.

Z uveljavljanjem sodobnih načinov življenja (na primer mobilnosti) so v 20. stoletju in še posebej v 21. stoletju začela najbolj oddaljena gorska območja kazati znake zaostanka v razvoju. Od takrat se oddaljenost vasi začne dojemati kot neke vrste socialnogospodarska izključenost. Pride do deagrariacije in izselitev ter postopnega zapuščanja gorskih obrobij, tj. v korist novim urbanim in industrijskim nižinskim območjem. To kmalu postane množičen pojav s človeškimi in strukturnimi posledicami, prizadeta pa je tudi kulturna dediščina lokalnih skupnosti (Minnich 1993). Te posledice so bile tako močne, da so prekinile prenos posebne identitete lokalnih prebivalcev in celo pripeljale do razpada skupnosti. Posledice so vidne še danes; zapuščenost je dosegla vrhunec ob koncu osemdesetih let 20. stoletja (Jelen s sodelavci 2022).

Socialna in gospodarska izključenost območja je paradoks, saj je bilo to območje vedno relativno dostopno. Prečkajo ga namreč večje infrastrukture ter pomembne prometne povezave. Nahaja se v središču nekaterih gospodarsko razvitih dolin (vključno z dolino Aupe in občino Možac), ki so se skozi zadnja desetletja večinoma pozitivno razvijale. Območje prečka več zmogljivejših železniških prog, cest in avtocest (z letno prometno obremenitvijo približno 25 milijonov vozil) ter različni cevovodi (na primer naftovod, plinovod) in elektrovodi. Nedavno je bila vzpostavljena nova kolesarska pot (*Alpe Adria*) oziroma mreža na stotine kilometrov kolesarskih in pohodniških poti onkraj političnih in administrativnih meja. Navedena infrastruktura bi morala vsaj teoretično pozitivno vplivati na območje, predvsem zaradi nove avtoceste in železnice.

Kljub temu velik izziv predstavlja nedosegljivost obstoječe infrastrukture za gorske lokalne skupnosti. Ne zgolj infrastruktura, temveč tudi trase avtocest z redkimi izvozi in visokimi cestninami ter železnice brez lokalnih postajališč so prispevale (in še prispevajo) k temu, da so lokalne skupnosti postale izolirane in odrezane od glavnih prometnih povezav. Ta pomanjkljivost je povzročila socialno in gospodarsko izključenost, občutek nedosegljivosti in omejeno mobilnost za prebivalce teh območij (Jelen 2014).

Raziskava se osredotoča tudi na vlogo gradbeništva, ki je pogosto ključni dejavnik, ki poganja lokalno gospodarstvo (Jelen s sodelavci 2022). Gradbene dejavnosti vplivajo na razvoj infrastrukture, nepremičninskega sektorja ter na splošno gospodarsko aktivnost.

Gre za gradbena dela in obnovo stavbne dediščine, kar pogosto pripomore tudi k skrbi za krajino in infrastrukturo v skupni rabi, od česar imajo korist vsi člani lokalne skupnosti. Lahko pa so to tudi družbeno obarvane kulturne dejavnosti, ki privabljajo obiskovalce in turiste.

Tako rastoče gospodarstvo je bilo med drugim tudi odraz intenzivne obnove po potresih leta 1976. Po tem letu se je panoga zelo razširila. Žal pa gradbeni sektor ni izpolnil pričakovanj lokalne politike, saj ni pokazal zadostnega pozitivnega vpliva na gospodarstvo. To se je zlasti pokazalo v obdobjih, ko je gorsko območje FJK začelo kazati znake strukturne zaostalosti. Posledično so se pojavili protiidarci in ponavljajoče se krize. Kasnejši razvoj namreč kaže, da gradbeni sektor prevzame vodilno vlogo le za določeno obdobje (javna ali zasebna infrastruktura, javne mreže in storitve, teritorialno vzdrževanje, predvsem pa razširjanje trenda zasebne gradnje apartmajev in vikendov), nato pa postane sredstvo špekulacij. To so le nekateri od vidikov vprašljivega upravljanja, v okviru katerega so bile preizkušene praktično vse politike deželnega repertoarja, ki jih lahko danes, v nasprotju s sosednjimi območji, kjer so bile v istem časovnem obdobju implementirane bistveno drugačne regionalne politike, na kratko povežemo z izkrivljeno asimilacijo sodobnega modela. Vse to pa še vedno ni dovolj za razumevanje vzrokov zaostalosti. Upoštevali bi lahko še številne druge elemente: neugodne okoliščine in napake deželne politike, vodenje in upravljanje.

1.2 Od tradicije do sodobnosti

Nekateri avtorji v zadnjem času govorijo o obratu, ki je povezan s širjenjem novih življenjskih slogov, vrednot in tehnologij ter primernih načinov organizacije dela v gorskih obrobni območjih (Löffler s sodelavci 2016; Steinicke, Cirusuolo in Čede 2007; Čede s sodelavci 2018; Beismann, Čede in Steinicke 2022). Gre za celovito spremembo, ki je obrnila logiko razvoja. Predvsem so to uporabniku prijazne in fleksibilne tehnologije za delo na daljavo (Moss in Glorioso 2014; Steinicke in Löffler 2019). Dejstvo je, da je danes mogoče živeti in proizvajati tudi na oddaljenih območjih, daleč od središč razvoja, ne da bi se odrekli enakemu udobju.

Ta fenomen bi se moral odražati v stabilizaciji naseljevanja, ki bi mu sčasoma sledilo okrevanje biodemografskih dejavnikov in vrnitev izseljencev oziroma njihovih potomcev. Učinki torej, ki spremljajo konec negativnega trenda izseljevanja. S tem pa tudi značilni migranti (povratniki) v iskanju boljših življenjskih pogojev.

Ta gibanja so čisto nasprotje prej opisanemu zapuščanju območja – različno opredeljeni fenome ni protieurbanizacije (Berry 1976). Protieurbanizacija je v tem kontekstu proces, opredeljen kot selitev

zaradi kakovosti življenja (*amenity migration*), in ima natančno dinamiko, ki vpliva na gorska območja FJK ter splošno na vzhodne Alpe (Perlik 2006; 2011). Priseljenci s svojim duhom spodbujajo nove oblike gospodarstva in inovativnosti, ki so koristne za njih in za celotno skupnost, tako za stalne kot za nestalne priseljence (Meyer 1998; Wilson 2009; Viazzo in Zanini 2014; Mayer in Meili 2016; Dematteis, Di Gioia in Membretti 2018; Fourny 2018; Perlik in Membretti 2018).

2 Teoretična in metodološka izhodišča

Postavili smo si raziskovalno vprašanje o inverziji trenda, da bi ugotovili, kako so novejši migracijski pojavi v gorskih območjih FJK vplivali na videz in družbenoekonomski položaj. S tem smo skušali prikazati, da se je proces depopulacije, ki je generacije zaznamoval obrobna gorska območja, postopoma upočasnili. Pojav »novih gorjanov« oziroma priseljencev (Steinicke, Cirusuolo in Čede 2007; Löffler s sodelavci 2016) se je v začetku 70. let prejšnjega stoletja začel v francoskih Alpah ter se kasneje razširil tudi v vzhodne Alpe in gorska območja FJK (Beismann, Čede in Steinicke 2022; Jelen s sodelavci 2022). Po nekaterih raziskavah je inverzijo trenda mogoče zaznati že v prvih letih 21. stoletja, zlasti v vaseh, ki so bile zapuščene v drugi polovici 20. stoletja (Steinicke, Cirusuolo in Čede 2007; Beismann, Čede in Steinicke 2022; Steinicke s sodelavci 2014). Od takrat se zdi, da so se procesi opuščanja upočasnili. Do leta 2000 beležimo več primerov preseljevanja ali celo ponovne naselitve, kar velja tako za privlačnejše lokacije kot za območja, ki niso posebej primerna za turizem in bivanje (kot so Kanalska dolina ter njene stranske doline) (Jelen s sodelavci 2022).

Priseljenci igrajo pomembno vlogo pri vzpostavljanju in razvoju različnih dejavnosti, ki so značilne za sodoben življenjski slog (Jacob 1997). Sem sodijo na primer samooskrba z energijo in hrano ter drugimi kmetijskimi viri, skrb za boljše zdravje, uživanje v boljših okoljskih pogojih (zrak, voda, naravni in tradicionalni viri), pa tudi kulturni razlogi oziroma obnova zapuščenih lokalnih obratov (Jelen s sodelavci 2022). Veliko teh oseb je otroštvo preživelo v zapuščenih vaseh, ob upokojitvi pa se vračajo vanje. V nekaterih primerih se zdi, da lahko takšne pobude dajo zagon popolnoma novim gospodarskim in drugim nekmetijskim dejavnostim ter s tem krepijo privlačnost podeželja. To ima pozitivne učinke in zagotavlja boljše ohranjanje območja (Meyer 1998; Djebbi 2022). Vključuje prakse, ki spodbujajo trajnostno rabo naravnih virov, varovanje biotske pestrosti, preprečevanje onesnaževanja ter nasploh zmanjšanje negativnih vplivov človeške dejavnosti na gorsko okolje. S tem prispevajo k dolgoročnemu ohranjanju in trajnosti gorskih območij ter zmanjšuje tveganj, povezanih z njihovo ranljivostjo. Hkrati nove večnamenske kmetijske dejavnosti ustvarjajo privlačno pokrajino, kar je predpogoj za inoviranje celotnega podeželskega sistema (Vejre s sodelavci 2007; Dissart, Marcouiller in David 2012; Varotto in Lodatti 2014). To pa lahko omogoča razvoj turizma, komercialnih in kulturnih pobud, športnih ali izobraževalnih dogodkov ter drugih podobnih dejavnosti, ki niso tesno povezane s primarnim sektorjem gospodarstva.

Včasih priseljenci izkoristijo možnosti začasnega prebivališča (McIntyre 2009), saj italijanska zakonodaja razlikuje med pojmom stalno prebivališče in začasno prebivališče. Redkeje imajo stalno prebivališče v mobilnih hišicah ali avtodomih oziroma drugih inovativnih oblikah bivanja.

Dodatno povpraševanje po spremembi naslova prebivališča (ki ga je zlasti poleti 2020 povzročila tudi kriza pandemije covid-19) je navdihnilo posamezne investitorje za začetek novih projektov. Primer so »razpršeni hoteli« s ciljem povezati različne pobude najema stanovanj in samostojnih hiš, s čimer se določene storitve na ravni skupnosti upravljajo na skupen način (recepcija, mobilnost, vzdrževanje). Ta proces je kot poseben vidik kompleksnega procesa ugodnostnih migracij ter je povezan z novo vrsto migracij iz zdravstvenih razlogov, kar te premike še dodatno pospešuje.

Selitev ljudi v gorska območja, kar je v porastu v zadnjih dveh desetletjih, predstavlja pojav, ki se je od začetka omenjene zdravstvene krize še dodatno okreplil. Pomanjkljivosti, neprijetnosti in morebitne težave, na primer pomanjkanje infrastrukture in osnovnih storitev, teh trendov ne ovirajo, včasih

jih tisti, ki se selijo, niti ne dojemajo negativno. Izjema so nekatere specifične starostne skupine, na primer otroci zaradi dostopnosti do šol in starejši, ki potrebujejo stalno zdravniško oskrbo.

Pričujoči članek se opira na raziskavo iz leta 2021 (Jelen s sodelavci 2022). Uporabili smo kombinacijo metod, ki so vključevale tako kvantitativne kot kvalitativne pristope, analizo uradnih statističnih virov ter terensko delo na podlagi intervjujev. Preučevanje stanja je temeljilo na različnih virih. Med glavnimi viri so bili:

- (1) Topografski podatki in zemljevidi: Uporabili smo topografske podatke in zemljevide, ki vključujejo geografske značilnosti, vodne vire in druge pomembne elemente gorskih območij FJK (arhiv avtorjev).
- (2) Pretekle raziskave: Preučili smo rezultate preteklih raziskav, ki so bile izvedene na tem območju (na primer Plautz s sodelavci (2021) in Jelena s sodelavci (2022)). Te raziskave so omogočile vpogled v specifične vidike gorskih območij FJK.
- (3) Intervjuji: Izvedli smo poglobljene intervjuje z lokalnimi prebivalci, ki so z nami delili svoje izkušnje in mnenja, s čimer smo dobili vpogled v trenutno stanje ter razvoj obravnavanega območja.
- (4) Uradni statistični viri: Statistični podatki, ki so vključevali demografske, gospodarske in druge relevantne kazalnike za gorska območja FJK.

Preučena literatura in viri so nam omogočili vpogled v stanje in razmere v vaseh Kanalske doline in doline Aupe. Poleg tega smo do marca 2022 opravili še dodatne poglobljene intervjuje s tamkajšnjimi prebivalci, da bi posodobili predhodno raziskavo iz leta 2021 (Jelen s sodelavci 2022).

Uporabljena je bila kvalitativna metoda s polstrukturiranimi intervjuji. Intervjuvanci v naši raziskavi so bili priseljeni in/ali začasni prebivalci gorskih območij FJK. Izbor intervjuvancev je bil naključen, opravljen na podlagi različnih kriterijev, kot so starost, spol, izkušnje, poklicna dejavnost in geografska razporeditev. Raziskava je vključevala 15 polstrukturiranih intervjujev, ki smo jih leta 2022 opravili s prebivalci vasi v dolini Aupe. Intervjuvanci so bili prebivalci, ki so predstavljali različne socialne skupine: mladi, starejši, kmetje, predstavniki lokalne oblasti in člani društev. Vprašanja, ki smo jih postavili, so bila oblikovana z namenom pridobitve informacij o njihovem dojetanju gorskih območij, razvojnih izzivih, identiteti skupnosti, migracijskih trendih in vlogi infrastrukture. Vprašanja so bila usmerjena v razumevanje njihovih izkušenj, mnenj, stališč in perspektiv glede obravnavanega območja. Intervjuje smo transkribirali in se hranijo pri avtorjih. Z intervjuvanci smo vzpostavili odprt, domač in spoštljiv odnos, ki je omogočal poglobljeno razpravo in izmenjavo idej, z namenom pridobiti bogate in raznolike informacije od lokalnih prebivalcev, ki so neposredno vpeti v gorska območja FJK, ter razumeti njihovo zaznavanje in dojetanje različnih vidikov obravnavanega območja. Ključne tematike vprašanj so bile: (1) trenutno stanje in razvoj gorskih območij FJK: demografska, gospodarska in kulturna slika, (2) izzivi na gorskih območjih v regiji: ekonomski in demografski kazalniki, (3) lokalna identiteta in kulturna dediščina na gorskih območjih FJK: pomen in ohranjanje kulturne identitete ter lokalne tradicije, (4) vpliv migracij na gorska območja in skupnosti v regiji: posledice migracij na demografijo, gospodarstvo in kulturo, (5) vloga infrastrukture v razvoju gorskih območij: ceste, železnice, komunikacijske povezave in njihov vpliv na razvoj, (6) odraz pandemije covid-19 na gorskih območjih in lokalnih skupnostih: posledice pandemije covid-19 na ekonomijo, turizem in družbeno življenje ter (7) ideje in predlogi za izboljšanje stanja in razvoja gorskih območij v FJK: možnosti za spodbujanje trajnostnega razvoja in lokalnih projektov.

Zanimivo je dejstvo, da odgovori intervjuvancev kažejo na razumevanje in dojetanje selitev zaradi kakovosti življenja, turizma ali dela migrantov, ki trajno ali občasno prihajajo v te gorske doline (Berry 1976; Graves 1980; Moss 2006). To se kaže v načinih izražanja in opisovanja ter v uporabi besed, na podlagi katerih lahko razumemo, da govorci vidijo in opazijo elemente, ki jih domačini ne zmorejo videti. Vse to je razvidno iz odgovorov priseljencev, kot je na primer odgovor starejšega prebivalca Železne doline: »Ko sem prvič zagledal ta veličasten kanjon, sem bil popolnoma prevzet ... Prav tukaj sem začutil, da sem v svojem friulskem paradizu.« Če je za lokalnega prebivalca Kanalske doline ta le ozka dolina brez posebnih zanimivosti, je za mnoge priseljence to veličasten kanjon, slikovit, poln slapov, barvitih skal

in previsnih sten (povzeto iz intervjuja s turističnim operaterjem, v povezavi s Kanalsko dolino in lokacijo pri Klužah).

»Visokogorski pašniki so zame čiste strucje lepote. Vsakič, ko sem tam, se počutim, kot da sem na oblaku. Ta intimna konektnost z naravo me napolni z mirom.« Intervjuvanec opisuje visokogorski pašnik, ki je za domačine samo spomin na naporno delo, za priseljenca pa predstavlja nekaj, zaradi česar se zdi, kot da si »na oblaku«. »Ruševine kamnitih vasi so zame spomin na naše rode. Čeprav za domačine predstavljajo tej pašniki težke čase, jaz v njih vidim storie di nostre radis. Te kamnite strukture so del naše dediščine, ki jo moramo ohraniti.« Podobno je z ruševinami kamnitih vasi – za domačine razlog za pristen obup, za priseljenca ali turistice pa ravno nasprotno. Te ruševine jim predstavljajo tako lepoto, da nekateri izmed njih postanejo ganjeni (odgovori domačina, ki se je nedavno preselil v vas Visocco nad Dunjo).

3 Analiza dejavnosti, vloga priseljencev in oživljanje stavbne dediščine

Opisani metodološki pristop je služil kot podlaga za analizo štirih ključnih vidikov: dejavnosti, vloga priseljencev, oživljanje stavbne dediščine ter obrtne in kulturne dejavnosti. Razumevanje le-teh je ključno za celovito oceno vpliva različnih vrst naselitve v gorska območja.

V nadaljevanju se osredotočamo na vlogo priseljencev, ki imajo pomembno mesto v kontekstu gorskih skupnosti. Njihov prispevek k revitalizaciji in trajnostnemu razvoju se prepleta z oživljanjem stavbne dediščine, ki predstavlja ključni element lokalne identitete. Obrtne in kulturne dejavnosti dodatno bogatijo tkivo skupnosti, pri čemer se pojavlja sinergija med inovacijami in tradicijo. Analiza dejavnosti razkriva dinamiko gospodarskih procesov, ki so neposredno povezani z naravnimi viri in kažejo na preobrazbo tradicionalnih pristopov.

Skozi analizo posameznih elementov se vzpostavlja slika o kompleksnih povezavah med trajnostnim razvojem, kulturno dediščino, ekonomskimi dejavnostmi, učinki različnih vrst naselitev in poudarkom vloge priseljencev pri oblikovanju sodobne podobe gorskega območja FJK.

Inovativne dejavnosti, ki lahko vplivajo na druge družbenoekonomske in kulturne značilnosti območja, so tesno povezane z naravnimi viri in lahko služijo kot kazalniki ukoreninjenosti skupnosti na tem območju (Hägerstrand 1969; Cretton 2018; Beismann in Steinicke 2019; Gretter s sodelavci 2019).

Predvsem opažanja v dolini Aupe nam omogočajo prepoznati različne primere novih samostojnih in družinskih podjetij, ki jih lahko obravnavamo kot študij primera za celoten proces oživljanja (Fassio s sodelavci 2014). To so podjetja, ki obnavljajo, včasih pa podedujejo tradicionalna gospodarska

ERNST STEINICKE, 2022

Slika 2: Turizem na kmetiji Tiere Viere v vasi Drentus.

sredstva ter razvijajo dejavnosti. Kmetijstvo in raznolike kmetijske pridelave se usklajeno razvijajo v okviru ekološko koordiniranega sistema, vendar se ta pristop razlikuje od tradicionalnega, saj nenehno upošteva zahteve in preference trga ter obiskovalcev (Jelen 1996). Ob tem je treba upoštevati turistični in trgovski potencial neposredne prodaje lokalnih izdelkov. Sem uvrščamo predvsem različne oblike turizma, ki jih na splošno lahko opredelimo kot zelene, saj so povezane z različnimi oblikami (estetske, funkcionalne in kulturne) obnove krajine. Na tej podlagi lahko proizvodna enota dodatno razširi svojo dejavnost ter izkoristi široke možnosti tradicionalne gorske kmetije. Primer dobre prakse predstavlja sodobni turizem na kmetiji *Tiere Viere* (po furlansko »stara dežela«) v vasi *Drentus* (slika 2), ki ga upravlja družina, priseljena iz Avstrije.

Navedene pobude se razvijajo v širšem družbenem kontekstu in vključujejo dejavnosti, ki jih posamezna družinska podjetja ne bi mogla izvajati samostojno. Tak primer je ustanovitev živinorejske zadruga, ki je poleg gospodarske tudi socialna inovacija. Osnova tega pristopa je optimalna uporaba visokogorskih pašnikov, ki spodbujajo raznolike dejavnosti, vključno z zakolom in predelavo mesa ter drugimi živinorejskimi proizvodi, kot sta volna in mleko. Zadruga je uspela pridobiti tudi evropska sredstva. Takšen način omogoča, da se brez dodatnih stroškov in vzporedno s temeljnimi dejavnostmi razvijajo dejavnosti, povezane s skrbjo za okolje, ki so na dolgi rok osnovnega pomena za celotno lokalno skupnost. Sem bi lahko uvrstili primere ovčereje, ki s svojo dejavnostjo ohranja periferna travnišča, preprečuje ogozdovanje ter varuje krajino pred nadaljnjo degradacijo in tudi pred nekaterimi okoljskimi nevarnostmi (na primer požari in hidrogeomorfni procesi).

Enako velja za izrabo visokogorskih travnikov, kjer so ponovno aktivne majhne sezonske sirarne, katerih dejavnost temelji na uporabi mleka živali, ki se tam pasejo. Te dejavnosti ustvarjajo pomembne nakupovalne in nastanitvene možnosti za turiste (na primer pohodnike). Sem spadajo tudi prenovljene gozdarsko-proizvodne dejavnosti, ki so zaradi novih tehnologij lažje izvedljive in ugodnejše za domačo uporabo v skladu z novimi načini pridobivanja toplote in energije.

IGOR JELEN, 2023

Slika 3: »Brajde« v dolini Aupe – Malga Glazzat alta.

Sedanja raba zemljišč kaže na znaten, še neizkoriščen razvojni potencial različnih dejavnosti v povezavi s pašniki, gozdovi in dolinskimi območji (Jelen s sodelavci 2022). Tu bi lahko omenili »brajde« (slika 3) oziroma napol zapuščena območja, ki jih je mogoče z uporabo novih tehnologij (na primer električnih pastirjev in druge tehnologije daljinskega nadzora živine) uporabiti za drugačne namene. Upravljalci zemljišč so sodobni kmetje, ki so informacijsko-komunikacijsko in tehnološko usposobljeni ter si delo organizirajo in prilagajajo lastnim potrebam.

Dejavnosti tovrstnih kmetov pozitivno vplivajo na kulturno krajino, saj obnova bivalnih in gospodarskih objektov ter poti zagotovo izboljšuje lokalno mobilnost in ustvarja podlago za različne izletniške dejavnosti (Besednjak Valič 2022). Posebej dragocena je obnova starih in gradnja novih suhih zidov, ki omogočajo ponovno uporabnost starih poti, pobočja dolin pa dobivajo nekoč značilno tradicionalno terasasto podobo (Castiglioni s sodelavci 2018). Ko se sčasoma takšne pobude utrdijo, povzročijo vrsto pozitivnih učinkov na že obstoječe in druge bolj inovativne dejavnosti. Sem spadajo enogastronomске dejavnosti, nastanitvene ponudbe in neposredna prodaja lokalnih izdelkov obiskovalcem (daleč najboljši način za povečanje lokalne proizvodnje).

Nekatere dejavnosti se nanašajo na ponovno odkritje lokalnih kmetijsko-kulinaricnih storitev in izdelkov, ki pritegnejo obiskovalce (dogodek *Festa del brovadar* v kraju *Dordolla*, radič *Lidric di mont* v Tablji, oblika obnovitve že opuščeni metod gojenja stročnic ter pridelava tradicionalnih kmetijskih pridelkov iz doline Rezije in zaseka iz vasi Ukve). Ponudniki teh storitev in izdelkov so se na primer povezali v organizacijo *Slow food*, kar je dodana vrednost razvoju tega območja. So pa tudi odraz procesa globalizacije.

Kot znak okrevanja velja v dolini Aupe omeniti primer starodavne gostilne *da Fabio*, ki ima poleg gostinske ponudbe tudi živilsko trgovino. Gostilna, ki jo vodi (avtohtoni) domačin, je v svojo ponudbo uvedla vrsto dodatnih promocijskih dejavnosti in ima posledično pomembno vlogo za skupnost, saj je referenčna točka za vse prebivalce, pa tudi za priseljence in obiskovalce. Je kraj za druženje in osebne

Slika 4: Vas Dordolla.

stike vseh vrst (na primer povpraševanje in ponudbe za delo, informacije o nepremičninah, prošnje za pomoč, informacije v zvezi z manjšimi popravili).

Sčasoma je vse več lastnikov nepremičnin začelo oddajati svoje objekte (sobe, apartmaje s kuhinjami in kmečke hiše) za turistično rabo. Poleg že obstoječih gostišč so zdaj na voljo nove, pogosto zasebne dejavnosti ter številni kmečki turizmi, ki svojim primarnim dejavnostim dodajajo še trgovske, obrtne in kulturne dejavnosti.

Žal pa vse pobude niso vedno uspešne. Številni projekti prenove dotrajanih stavb v nastanitvene objekte, penzione ali *B&B* se niso obdržali, verjetno zaradi administrativnih ovir. Kljub izjavam intervjuvancev (Jelen s sodelavci 2022) je težko razumeti, kateri so resnični razlogi za neuspeh. Popolnoma mogoče je, da je šlo za pobude, ki so bile usmerjene v špekulativni naložbeni vidik, brez pravega gospodarskega načrta.

V dolini Aupe v kraju *Dordolla* (sliki 4) so nedavno uredili tri panoramske točke z informacijskimi tablami za goste. Na sliki 5 je vidna obnova poslopij in ulice v vasi *Dordolla*.

3.1 Kulturno in gospodarsko oživljanje v gorskih vaseh FJK: med ohranjanjem in spremembami

Dejavnosti priseljencev izrazito vplivajo na obrtne dejavnosti, ki imajo v teh krajih bogato tradicijo. Prebivalci gorskih območij FJK so sloveli kot zidarji, gozdarji, tesarji, predvsem pa kamnoseški obrtniki in umetniški oblikovalci. Za izvajanje teh dejavnosti so se selili po celotnem srednjeevropskem prostoru.

Predvsem v poletnem času in ob koncih tedna se v gorskih vaseh FJK opazi obujanje dejavnosti, kot je obdelava lesa, kovin, kamna in različnih drugih izdelkov, s čimer se ukvarjajo lokalni prebivalci,

ERNST STEINICKE, 2022

Slika 5: Obnovljene hiše v ozkih ulicah vasi *Dordolle*.

pa tudi občasni obiskovalci. Pogosto gre za različne gradbene dejavnosti (obnovitvena, obrtna in instalcijska dela), ki so del tradicije. Velikokrat gre za prostočasne dejavnosti, ki pa imajo lahko še vedno določen gospodarski in kulturni pomen (utrjevanje občutka povezanosti s krajem, ustvarjanje priložnosti za druženje). Pogosto se lokalni prebivalci odločajo zanje zaradi obnove družinskih hiš, kmetij in drugih objektov za turistični namen. Takšne dejavnosti torej v vsakem primeru spodbujajo ponovno naseljevanje.

Ostale dejavnosti ne vključujejo neposrednega vključevanja v proces obnove lastniških hiš (na primer delo v gozdu, pridelava lesa, popravila inštalacij). Ker se izvajajo občasno, to niso poklicne dejavnosti, a so za gospodinjstva vendar zelo pomembne. Te dejavnosti predstavljajo obliko neformalnega lokalnega gospodarstva (siva ekonomija), kar je verjetno še dodaten razlog, ki posameznike spodbudi, da ravno v teh oddaljenih krajih izvajajo nekatera dela, bodisi občasno bodisi sistematično.

To so nam potrdili tudi intervjuji, na primer izjava lokalnega prebivalca vasi Stavoli: »*To delo opravljam, ker moram vsako poletje plačati registracijo avta ... ne spleča se mi početi kaj drugega ... tu naredim, kar potrebujem, drva za šporhet ... fižol in paradiznik na vrtu, kokoši, rože ... nič drugega ne potrebujem ... lani sem moral delati celo poletje, da sem lahko plačal zobozdravnika za hčerko ... sam si popravljam streho, ne rabim papirjev, naučili so me strešnike popravljat, uporabim kar tiste iz stričeve porušene hiše, on bi bil vesel.*« Te izjave orišejo skromen način življenja, ki je le navidezno negotov.

Ko pa se skozi opisane dejavnosti izrazi neki podjetniški smisel, je treba te organizirati, strukturirati in jih registrirati. Prezgodaj je še, da bi lahko ocenili, ali je imela pandemija covid-19 posebne učinke, vsekakor pa je delno ali popolno zaprtje med pandemijo ta trend pospešilo.

Priseljenci so pogosto kulturni delavci, ki za izvajanje svojih dejavnosti uporabljajo sodobno tehnologijo na daljavo (na primer pisatelji, računalničarji, novinarji, učitelji na daljavo, svetovalci, arhitekti, podjetniki). Ti na poseben način prispevajo k inverziji, saj imajo na podeželsko družbo določen vpliv. Pogosto so to ljudje iz medijskih in umetnostnih področij, navdušeni nad gorskim okoljem in z njim povezanimi naravnimi viri, kot so gorska zelišča, gobe, pa tudi krajina, mir, pohodniške dejavnosti, lesene skulpture, iskanje fosilov in poldragih kamnov. Gre sicer za maloštevilno aktivno družbeno okolje, ki sčasoma vodi do oblikovanja (zelo) pomembnih oseb (VIP) ali skupnosti. Nekateri se definirajo kot »pol VIP-i«. Te osebe so v iskanju odmaknjenih območij, kjer lahko v posebnem okolju opravljajo svojo dejavnost. To so lahko prepoznavni slikarji ali pisatelji, ki pa jih je bilo v našem primeru nemogoče intervjuvati (dva sta bila nedostopna). Za primer lahko navedemo glasbenika, ki je na svojem domu uredil snemalni studio ter filmskega režiserja in producenta s svojo družico scenaristko in pesnico. Dejavnosti posameznikov združujejo s pobudami drugih izvajalcev, ki organizirajo občasne ali stalne dogodke (na primer slikarske razstave, etnografske raziskave, zbiranje muzejskega gradiva, kot je staro poljedelsko orodje, snemanje zbirke pripovedi, legend za leposlovnne publikacije), pa tudi didaktične, naravoslovne in pohodniške dejavnosti. Pogosto se opirajo na novoustanovljena ali že prej obstoječa lokalna združenja (furlanska oziroma italijanska planinska društva, furlansko filološko društvo, lokalna društva, kot je društvo *Pro Loco*). V letih pred pandemijo covid-19 so priseljenci na ta način prispevali k obnovi tradicionalnih običajev. Organizirali pa so tudi že dogodke, festivale in koncerte s sodelovanjem mednarodnih umetnikov. To je način promocije nove podobe gorskih vasi FJK kot kulturno privlačnih središč v vseh letnih časih. Gre za priložnosti, s katerimi priseljenci ponujajo ideje in utrjujejo mreže odnosov s preostalim lokalnim prebivalstvom. S promocijo ne pride le do določenega priliva obiskovalcev v času prireditev, temveč ti pomenijo tudi večjo medijsko pojavnost krajev. Dejavnosti v koledarju dogodkov koordinirajo in promovirajo lokalne turistične agencije, ob njih pa so še spontane dejavnosti, ki jih ljudje občasno organizirajo na oddaljenih območjih (vaške veselice, »šagre«), brez strogih administrativnih in davčnih obveznosti, ki organizatorje pogosto odvrta od lokalnih pobud. Skozi vse to tudi sami vaščani, ki imajo včasih nekoliko ambivalenten odnos do tovrstnih »foreštov«, sprevidijo, da izseljevanje ni več nekaj neizogibnega.

Pomembno dejstvo se kaže v lokalnih šolah in kulturnih domovih, kjer smo zabeležili določeno stopnjo razširjenosti poučevanja v lokalnih jezikih in narečjih (Jelen s sodelavci 2022), kar verjetno kaže na svojevrstno zavedanje pomena vidikov lokalne kulture, ki bi se sicer izgubili. Včasih lahko takšno

okrevanje poteka v simbolični obliki, a pripomore, da se elementi avtohtone kulture dokončno ne izgubijo (Plautz s sodelavci 2021).

Za velik del območja je značilna tipična stavbna dediščina. Pri gradnji so uporabljali lokalne materiale, kot so kamen, les, skodle, opeka in drugo. V preteklosti je bila ta dediščina ključni del območja, vendar je v zadnjih letih, predvsem ob prelomu tisočletja, skoraj popolnoma zamrla.

Na tem območju najdemo tipične kamnite vasi, ki so še danes privlačne s svojim posebnim čarom. Najdemo pa tudi vasi, ki so po le nekaj desetletjih zapuščenosti že popolnoma porušene. V teh vaseh najdemo dotrajane in nenaseljene zgradbe, kjer živijo le še nekateri starejši prebivalci. V intervjujih pogosto izražajo negativna stališča do takšnega stanja ali pa si ne želijo, da bi bila ta dediščina obnovljena.

Čeprav so nekatere vasi še vedno očarljive in pritegnejo obiskovalce, pa so se druge žal znašle v stanju razkroja in opuščeni. V različnih primerih so takšne vasi postale pravi laboratoriji oživljanja, ki pa ni vedno uspešno (Walder s sodelavci 2011; Mayer in Meili 2016; Grüner in Konzett 2018; Beismann s sodelavci 2015; Urbanc in Hribar 2021).

4 Sklepne misli

Raziskava kaže na kompleksnost gorskih območij FJK, kjer so sodobni migracijski pojavi zaslužni za inverzijo depopulacije in pozitivne spremembe v lokalnih skupnostih. Ob tem se poudarja tudi vloga lokalne identitete, kulturne dediščine in trajnostnega razvoja v visokogorskih območjih. Priseljevanje je obnovilo in oživilo gorske vasi ter prispevalo k razvoju novih dejavnosti in dvigu lokalne gospodarske aktivnosti. Učinki priseljevanja so očitni na območjih, za katera so značilne »vasi duhov«.

Ne glede na izvor so priseljenci motivatorji oživljanja (popolnoma ali delno zapuščenih) »vasi duhov« (Steinicke s sodelavci 2014). To so lahko potomci izseljencev iz teh vasi ali pa ljudje, ki na območju prebivajo le sezonsko. Proces oživljanja se nanaša tudi na zaselke z malo prebivalci in na splošno sovпада z razvojem novih kmetijsko-pastirskih dejavnosti ter individualnih in podjetniških skupnosti, kot so zadrage (na primer vzreja hišnih ljubljencev in živali za športne dejavnosti).

Raziskava (Jelen s sodelavci 2022) potrjuje, da so priseljenci pogosto izobražene osebe, ki prihajajo iz urbanih okolij in iščejo nove življenjske poti. Kot je pokazala raziskava, se priseljenci priselijo v gorska območja FJK, ko doživijo neko življenjsko spremembo (na primer rojstvo otrok, upokožitev, spremembe v poklicnem življenju, oblikovanje novih poslovnih priložnosti), torej takrat, ko so odprti za spremembe na zasebnem področju. Na splošno so to podjetni ljudje z dovolj kapitala za varno staranje, življenje ali zagon novih dejavnosti v gorskem okolju (Jelen s sodelavci 2022). Potem so tu še povratniki – pogosto so to upokoženci ali tudi njihovi potomci, ki so pred časom že zapustili vas, a so se nato vrnili. Poleg teh so tu še redki, a aktivni kmetje, ki so ostali v vasi in želijo nadaljevati svojo dejavnost (največ vrtnarsko in sadjarsko dejavnost) (Bender in Kanitscheider 2012; Galera, Machold in Membretti 2019).

Kljub številnim težavam, kot so razdrobljenost kmetij in relativno omejene površine parcel, so lahko te dejavnosti precej donosne v primerjavi s konvencionalnim kmetijstvom v dolinah. Ne glede na dobičkonosnost gre za bistvene dejavnosti, ki delujejo kot katalizatorji lokalnih pobud, pa tudi kot privlačna orodja za zeleni in počasni turizem. Nenazadnje je treba upoštevati, da sta kmetijstvo in delo z zemljo na splošno glavno orodje, s katerim se lahko gorska skupnost identificira in širi tradicionalno znanje.

Pogosto je pobuda enega akterja ali skupine akterjev dovolj za sprožitev procesa preobrazbe večjega obsega. Sama preobrazba ni toliko odvisna od števila pobud, temveč od dejstva, ali se te dejanske uspehe udeležiti in ali so pri tem inovatorji zmožni v izvedbo vključiti tudi preostalo gorsko skupnost. Na podlagi le-teh se ustvarjajo nove priložnosti in učinkovita ponastavitve že utrjenih struktur mestnega in podeželskega. Podrobneje je predvsem smiselno preučiti možnosti, kot so: delo od doma, informacijsko-komunikacijska tehnologija in na splošno deterritorializacija različnih dejavnosti (organizacija seminarjev, terenskega dela, skupnih prostorov), logistika in storitve (omogočanje dnevnih migracij in dostave različnih vrst blaga).

Podoben argument velja tudi za procese protiturbanizacije, ki še niso v celoti zaključeni, ter za nadaljnji razvoj turizma in migracij zaradi gastronomije, športa, narave ter kulturnih in izobraževalnih razlogov. Ti dejavniki vplivajo na preoblikovanje gorskih območij FJK in ustvarjajo nove priložnosti za razvoj in privabljanje prebivalcev (Beismann, Čede in Steinicke 2022).

Povečana prisotnost novih prebivalcev, njihova inovativnost ter zavzetost pri oživljanju kulturne krajine in gospodarskih dejavnosti kažejo na potencial za regeneracijo in razvoj teh območij. Raziskovalno vprašanje, ali migracijski pojavi prinašajo pozitivne spremembe v gorskih območjih FJK, lahko potrdimo, saj migracije vidno prispevajo k pozitivnim vizualnim spremembam, družbenoekonomskemu dvigu ter razvoju novih dejavnosti in lokalne gospodarske aktivnosti.

Kljub optimističnim vidikom, ki jih prinašajo migracije v gorska območja FJK, pa se zastavlja tudi kritično vprašanje o trajnosti tega fenomena. Ali gre za trajnostni proces ali zgolj za začasen trend? Za naprej bi bilo tako ključno preučiti, ali se priseljenci dejansko trajno naseljujejo v teh območjih ali gre za začasno prilagoditev, povezano z določenimi trenutnimi okoliščinami.

Poleg tega je ključnega pomena tudi, ali so spremljajoče pozitivne spremembe v družbeni, kulturni in ekonomski dinamiki res trajnostne in koristne za te lokalne skupnosti. S tem poudarkom se opozarja na ključno potrebo po sistematičnem in nenehnem spremljanju migracijskih procesov, ki omogoča vzdrževanje ravnotežja med koristmi in potencialnimi tveganji. Posebno pozornost je treba nameniti območjem, ki doživljajo hudo degradacijo ali propadanje, saj vsi obnovitveni procesi, ki se pojavijo, ne vplivajo le na okoljsko trajnost, temveč tudi na lokalne manjšinske kulture gorskega območja FJK.

Čas bo razkril ali bodo migracije spodbudile samoohranitveni razvoj tega območja ter, da gorska skupnost ne bo več odvisna od zunanjih subvencij in ukrepov, temveč se bo razvijala znotraj svojega lastnega okolja. Za doseg konsistentnega modela, ki ga je mogoče uporabiti za prikazovanje in ponavljanje, lahko raziskava služi kot temelj za nadaljnje analize.

5 Viri in literatura

- Beismann, M., Čede, P., Steinicke, E. 2022: Neue Pioniere in ostalpinen Peripherräumen: die Wiederbelebung von Geisterdörfern und partiellen Wüstungen in Friaul. *Geographica Helvetica* 77. DOI: <https://doi.org/10.5194/gh-77-71-2022>
- Beismann, M., Löffler, R., Walder, J., Warmuth, W., Steinicke, E. 2015: Newcomers in the Alps: Benefits of having »Second Homers«: A case study in the Eastern Italian Alps. *Housing Policies in Mountain Areas*. Torino. Medmrežje: http://www.dislivelli.eu/blog/immagini/DISLIVELLI_SETTEMBRE%202015_STAMPA.pdf (19. 9. 2021).
- Beismann, M., Steinicke, E. 2019: New in-migrants - new chances: the revitalization of abandoned villages from outside. *Alpine Refugees: Immigration at the Core of Europe*. Cambridge.
- Bender, O., Kanitscheider, S. 2012: New immigration into the European Alps: emerging research issues. *Mountain Research and Development* 32-2. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-12-00030.1>
- Berry, B. J. L. 1976: *Urbanization and Counterurbanization*. London.
- Besednjak Valič, T. 2022: Becoming a part of regional innovation systems: a study of cultural and creative sectors of two Slovenian municipalities. *Journal of Global Policy and Governance* 11-1. DOI: <https://doi.org/10.14666/2194-7759-11-1-7>
- Bonetti, E. 1960: *Gli sviluppi dell'insediamento nel bacino del Fella con particolare riguardo all'area linguistica mista*. Università degli Studi di Trieste. Trieste.
- Castiglioni, B., Santacroce, C. P., Quaglia C., Dal Pozzo, A. 2018: *Il paesaggio tra conflittualità e integrazione*. Padova.
- Čede, P., Steinicke, E. 2007: Ghosttowns in den Ostalpen. Das Phänomen der Entvölkerung im friulanischen Berggebiet. *Geographica Helvetica* 62. DOI: <https://doi.org/10.5194/gh-62-93-2007>

- Čede, P., Deissl, G., Löffler, R., Steinicke, E. 2018: The Eastern Austrian Alps – their special demographic status in the Alpine region. *European Countryside* 10-4. DOI: <https://doi.org/10.2478/euco-2018-0035>
- Cretton, V. 2018: In search of a better world in the Swiss Alps: Lifestyle migration, quality of life, gentrification. *Utopia and Neoliberalism: Ethnographies of Rural Spaces*. Fribourg.
- Dematteis, M., Di Gioia, A., Membretti, A. 2018: *Montanari per forza. I rifugiati nelle Alpi e negli Appennini*. Milano.
- Dissart, J.-C., Marcouiller, D., David, W. 2012: Rural tourism production and the experience-scape. *Tourism Analysis* 17-6. DOI: <https://doi.org/10.3727/108354212X13531051127104>
- Djebbi, H. 2022: NEWBIE New Entrant netWork: Business models for Innovation, entrepreneurship and resilience in European agriculture. European Commission. Medmrežje: <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/find-connect/projects/newbie-new-entrant-network-business-models> (29. 11. 2023).
- Fassio, G., Battaglini, L. M., Porcellana, V., Viazzo, P. P. 2014: The role of the family in mountain pastoralism – change and continuity. *Mountain Research and Development* 34-4. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-14-00019.1>
- Fourny, M.-C. 2018: *Montagnes en mouvements. Dynamiques territoriales et innovation social*. Grenoble.
- Galera, G., Machold, I., Membretti, A. (ur.) 2019: *Alpine Refugees: Immigration at the Core of Europe*. Cambridge.
- Garcia, F. 1977: Pouvoirs en souffrance: neo-ruraux et collectivités rurales du Pays de Sault Orientale. *Études Rurales* 65-1.
- Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 1971: Nuove norme per lo sviluppo della montagna (Ultimo aggiornamento all'atto pubblicato il 28/09/2000). LEGGE 3 dicembre 1971, n. 1102 (GU n.324 del 23-12-1971). Medmrežje: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1971-12-03;1102~art5> (10. 12. 2021).
- Graves, P. E. 1980: Migration and climate. *Journal of Regional Science* 20-2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.1980.tb00641.x>
- Gretter, A., Dalla Torre, C., Maino, F., Omizzolo, A. 2019: New farming as an example of social innovation responding to challenges of inner mountain areas of Italian Alps. *Revue de Géographie Alpine* 107-2. DOI: <https://doi.org/10.4000/rga.6106>
- Grüner, B., Konzett, S. 2018: Gegen den Strom – Neue Zuwanderung in den alpinen Westen Österreichs. *Innsbrucker Jahresbericht 2016-2017*. Medmrežje: https://www.uibk.ac.at/geographie/igg/berichte/2017/pdf/8_gruener_konzett.pdf (20. 6. 2021).
- Hägerstrand, T. 1969: Innovation diffusion as a spatial process. *Geographical Review* 59-2. DOI: <https://doi.org/10.2307/213473>
- Ietto, F., Conforti, M., Tolomei, C., Cianflone, G. 2022: Village relocation as solution of the landslide risk, is it always the right choice? The case study of Cavallerizzo ghost village (Calabria, southern Italy). *International Journal of Disaster Risk Reduction* 81-1. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103267>
- Jacob, J. C. 1997: *New pioneers. The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable Future*. University Park.
- Jelen, I. 1996: Le calendrier écologique, fondement de la cohésion sociale des communautés alpines. *Geographies et Cultures* 18.
- Jelen, I. 2014: *La Montagna ai Montanari*. Atti del 99. Congresso di Club Alpino Italiano e Società Alpina Friulana. Udine.
- Jelen, I., Džajić Uršič, E., Čede, P., Beismann, M., Steinicke, E., 2022: Zapuščena naselja v gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine: možnosti okrevanja Železne doline. *Geografski vestnik* 94-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/GV94206>
- Löffler, R., Walder, J., Beismann, M., Warmuth, W., Steinicke, E. 2016: Amenity migration in the Alps: Applying models of motivations and effects to 2 case studies in Italy. *Mountain Research and Development* 36-4. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-16-00042.1>

- Mayer, H., Meili, R. 2016: New highlander entrepreneurs in the Swiss Alps. *Mountain Research and Development* 36-3. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-16-00040.1>
- McIntyre, N. 2009: Rethinking amenity migration: integrating mobility, lifestyle and social-ecological systems. *Die Erde* 140-3
- Meyer, H. 1998: Attraktive Kulturlandschaften als Grundlage ländlicher Entwicklung. *Forschungsberichte der Bundesanstalt für Bergbauernfragen* 43.
- Minnich, R. G. 1993: Socialni antropolog o Slovencih: zbornik socialnoantropoloških besedil. Trst, Ljubljana.
- Moss, L. A. G. 2006: *The amenity migrants. Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures.* Cambridge.
- Moss, L. A. G., Glorioso, R. S. 2014: *Global amenity migration-transforming rural culture. Economy and Landscape.* Kaslo.
- Perlik, M. 2006: The specifics of amenity migration in the European Alps. *The Amenity Migrants - Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures.* Cambridge (MA). DOI: <https://doi.org/10.1079/9780851990842.021>
- Perlik, M. 2011: Alpine gentrification: The mountain village as an urban neighbourhood. *Revue de Géographie Alpine* 99-1. DOI: <https://doi.org/10.4000/rga.1370>
- Perlik, M., Membretti, A. 2018: Migration by necessity and by force to Mountain Areas: An opportunity for social innovation. *Mountain Research and Development* 38-3. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-17-00070.1>
- Plautz, A. M., Hasenauer, L., Jelen, I., Čede, P., Steinicke, E. 2021: Symbolic ethnicity, cultural and linguistic landscape: remnants of 'Little Europe' in the Valcanale (Northeast Italy). *National Identities* 24-2. DOI: <https://doi.org/10.1080/14608944.2021.1894109>
- Steinicke, E. 1984: *Das Kanaltal: Val Canale: Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion.* Innsbruck.
- Steinicke, E. 1991: *Friaul: Bevölkerung und Ethnizität.* Innsbrucker Geographische Studien 19. Innsbruck.
- Steinicke, E., Cirsuolo, L., Čede, P. 2007: Ghost towns' nelle Alpi Orientali. Il fenomeno dello spopolamento nella zona montuosa del Friuli. *Rivista Geografica Italiana* 114-4.
- Steinicke, E., Čede, P., Löffler, R., Jelen, I. 2014: Newcomers nelle regioni periferiche delle Alpi. Il caso dell'area di confine tra Italia e Slovenia nelle Alpi Giulie. *Rivista Geografica Italiana* 121-1.
- Steinicke, E., Löffler, R. 2019: New Highlanders in den Alpen. *Das Ende der Entvölkerung in den Periphergebieten? Geographische Rundschau* 71-3.
- Urbanc, M., Hribar, M. Š. 2021: Livek: A mountainous border area's transformation from a ski paradise to a resilient community. *Culture and Climate Resilience.* Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58403-0_4
- Varotto, M., Lodatti, L. 2014: New family farmers for abandoned lands. *Mountain Research and Development* 34-4. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-14-00012.1>
- Veje, H., Abildtrup, J., Andersen, E., Andersen, P. S., Brandt, J., Busek, A., Dalgaard, T., Hasler, B., Huusom, H., Kristensen, L. S., Kristensen, S., Praestholm, S. 2007: Multifunctional agriculture and multifunctional landscapes – land use as interface. *Multifunctional Land Use: Meeting Future Demands for Landscape Goods and Service.* Berlin, Heidelberg. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-540-36763-5_6
- Viazzo, P. P., Zanini, R. C. 2014: Taking advantage of emptiness? Anthropological perspectives on mountain repopulation and spaces of cultural creativity in Alpine areas. *Revue de Géographie Alpine* 102-3. DOI: <https://doi.org/10.4000/rga.2478>
- Walder, J., Beismann, M., Löffler, R., Steinicke, E. 2011: Autochthonous linguistic minorities in the Italian Alps: new legislation - new identifications - new demographic processes. *Revue de Géographie Alpine* 99-2. DOI: <https://doi.org/10.4000/rga.1454>

- Warmuth, W., Beismann, M., Walder, J., Löffler, R., Steinicke, E. 2016: Die Wiederbelebung der Alpendörfer – Ein Blick in den Westen. Innsbrucker Geographische Studien 40. Innsbruck.
- Wilson, G. A. 2009: The spatiality of multifunctional agriculture: A human geography perspective. *Geoforum* 40-2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.12.007>
- Zanini, L. 1964: Friuli Migrante. Udine.
- Zumpano, C. 2020: Migrazioni, agricoltura e ruralità. Politiche e percorsi per lo sviluppo dei territori. Medmrežje: <https://www.reterurale.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/21203> (3. 7. 2022).

6 Summary: The mountainous areas of Friuli-Venezia Giulia between social and economic exclusion and new settlement models. Is it a trend inversion?

(translated by the authors)

The article continues the discussion that began in 2018, based on research in the valley Val Aupa and the municipality of Moggio Udinese (province of Udine in region Friuli-Venezia Giulia (Italy) - FVG). This study was supplemented with further in-depth research from 2018 to 2021 (Jelen et al. 2022).

The researched area is topographically diverse and, like the southern side of the Alps, consists of a series of valleys heading south towards the low FVG, which is characterised by marked altitude differences and sudden transition between the mountainous backdrop and the background of the coastal and Mediterranean lows. This environment is characterised by specific ethnolinguistic versions (German, Slovenian, and Friulan-speaking minorities), representing these places' unique cultural richness. It is, therefore, an area with a range of influences and interactions generally typical of cross-border regions, such as the state of international relations, language/dialects, the development of the area itself over different historical periods and differences compared to the development of regions »beyond the border«. Friuli mountains are characterised by weak social geography, in which, for half a century, negative economic, demographic, and cultural indicators prevailed. Entire villages are entirely deserted. These are called »ghost villages«.

The area concerned crosses and links important transport axes, which should contribute to integrating these valleys into the broader economic structure. At the same time, the area has significant cultural, natural, and financial resources. Nevertheless, the situation of the FVG mountains appears to be steadily deteriorating until the last decades rather than benefiting from well-developed neighbouring areas. In 2021, it was 50 years since it was proclaimed the only natural law on mountains in Italy dealing with establishing mountain communities.

By promoting modernity and expanding new, modern ways of life, in the last decade of the 20th century, especially in the last years of the so-called economic miracle, when we witnessed individual and motorised mobility, the outermost mountain areas began to show signs of delayed development. As a result, different phenomena arise from this fact; the remoteness of settlements has since started to be perceived as some social-economic exclusion, degradation of agrarianism and outright migration processes begin to take place, and with them, the gradual abandonment of mountain peripherals in favour of new urban and industrial lowland areas, which soon becomes a mass phenomenon. Recent trends are emerging in cultural, technological, and political terms that could change the situation, and in the modern age, the centre-periphery scheme is established.

The authors describe the (non)accessibility to the area of infrastructure and immobile development as the critical role played by the construction economy in the recent past and the present area economy.

The objective of this paper was generalisation to verify the research question: »How have migration phenomena in the mountainous areas of FVG influenced the appearance and socio-economic position and contributed to the reversal of the trend?« The data at the stage of conducting this research was in

a broader context (specifically in the whole FVG mountains) and supplemented by information from the second round of interviews (fifteen in-depth interviews and several informal discussions).

In this article, the observations presented refer to the basis of our previous study (Jelen et al. 2022). When discussing the findings, we have re-used a combination of methods to help us achieve a multi-based effect. The primary sources we used to assess the situation were (1) topographic data and maps; (2) we examined the findings of previous research conducted in this area, such as the studies by Plautz et al. (2021) and Jelen et al. (2022); (3) in-depth interviews and (4) official statistical data, including demographic, economic, and other relevant indicators for the FVG mountain areas.

Based on observations, we could outline essential change elements through the benefits of migration and new immigrants, which some authors call »pioneers« who arrived in the Friuli mountains. The vocabulary of the interviews points to a fundamental shift in the perception of migrant benefits and, in general, to all those who, due to the effect of the phenomenon of urbanisation expansion – the so-called »counter urbanisation« (Berry 1976) process, due to the benefit of migration (Graves 1980; Moss 2006) or generally because of tourism or part of migrants arriving permanently or occasionally in the valleys. The effects of this immigration are particularly evident in areas characterised by ghost villages as abandoned or semi-abandoned in demographic, socio-economic, cultural, and landscape terms. Activities carried out by immigrants can have a significant pioneering effect on these places. Regardless of their origin, the »mountaineers« are motivators and promoters of the revival of these ghost villages, be they are descendants of expatriates from these places or people who live only seasonally in the area. Over time, it will be possible to assess whether this process is permanent and how resilient and flexible these new settlements are. The recovery process also applies to communities with few inhabitants. Generally, it coincides with the development of new agro and similar activities (e.g., breeding animals for sporting activities), followed by various crafts, tourism and other activities. Often, the initiative of one actor or group of actors is enough to trigger a large-scale transformation process. Such initiatives have structural effects – job creation and direct and stimulated revenues while promoting recovery in terms of trust within the village community.

Described does not necessarily coincide with the frequency (seasonal or casual immigration) and the amount of time that new arrivals spend on location. This is particularly true for creative activities in the economy and the arts, culture, education and research. Such initiatives have structural effects (job creation and direct and induced revenues) while promoting recovery in terms of trust within the village community. The fact that it is happening in such places and inaccessible areas represents an additional motivation for promoting migration to the FVG mountains. Migrants, especially educated individuals from urban environments who are looking for new life paths or opportunities, contribute to the migration phenomena that bring positive changes in the mountain areas of FVG. We can confirm the research question that migration contributes to positive visual changes, socio-economic uplift and the development of new activities and local economic activity in mountain areas (Steinicke, Cirsuolo in Čede 2007; Steinicke et al. 2014; Beismann, Čede in Steinicke 2022).